

Тања МИЛОШЕВСКА

УДК: 323.28:316.647.7]-027.21
355.015:28(100)

Изворен научен труд

КОНЦЕПТУАЛНА РАМКА ЗА РАДИКАЛИЗАМ И НАСИЛЕН ЕКСТРЕМИЗАМ

Кратка содржина

Во текот на изминатата деценија, радикализацијата се појави како можна најупорна концептуална рамка за разбирање на модификациите на насилство на микрониво. За насилниот екстремизам и тероризам може да се тврди дека се во функција на општеството - колку што е реалност на екстремистички групи или поединци кои се впуштаат во насилство поради идеолошки мотивации. Радикализација преку еволуирање или прифаќање на екстремистички верувања кои го оправдуваат насилството е еден од можните патиишта за вмешаност во тероризмот, но секако не е единствениот. Информираните политики и практики за ублажување и спречување на ширењето на насилниот екстремизам бараат разбирање на овие видови варијации, а не само за општите трендови. Анализата на наративите што ги користат сегашните радикални и насилни екстремистички групи покажува дека социоекономските, политичките и личните незадоволства ефективно се користат за да се поколеба јавното мислење, да се дисеминираат пораки, да се добијат нови регрути и да се поттикнат симпатии. Овие наративи генерално се споени со карактеристични термини вградени во прашања за политичка нестабилност, социоекономска стагнација, граѓански судири и, во некои случаи и војна. Целта на овој труд е јасно да се разбере односот помеѓу овие поими, за да може превенцијата од насилство и/или закана од насилство да биде поуспешна.

Клучни зборови: радикализам, екстремизам, тероризам, насилство, отпорност

Вовед

Радикализацијата кон насилен екстремизам е сложен и повеќеслоен процес кој се одвива на различни нивоа (индивидуално, организациско и системско).

Клучен момент во процесот на радикализација е „катализатор настан“ кога личноста станува приемлива за можноста за нови идеи и радикални погледи на светот.

Терористите и радикализираните групи личат на санта мраз. Само мало малцинство радикали користат стратешко насилство за да привлечат

медиумско внимание. Мнозинството екстремисти не се видливи и користат ненасилни методи, кои се поефикасни во остварувањето на нивните наведени цели. Под нивото на „водата“ има база за поддршка која повремено се согласува со дејствијата на најпосветените милитанти и уште поголемо „тивко малцинство“ со аверзија кон таргетирање неборци.

Контратероризмот мора да го таргетира видливиот дел од сантата мраз, додека контрарадикализацијата треба да се насочи кон подводниот дел од сантата мраз, кој е многу поголем, а не обратно (Muro, 2016).

Терминологија

(Насилен) Екстремизам

Која било идеологија која се спротивставува на темелните вредности и начела на друштвото. Многумина го разликуваат политичкиот од верскиот екстремизам. Иако екстремистите не се неопходно вклучени во насилство, фразата насилен екстремизам се користи во контексти кога екстремистичките гледишта се придружени со оправдување и употреба на екстремно насилство (како злосторства) против оние кои не го делат истото убедување или идеологија. Насилниот екстремизам може да се изрази од поединци или групи, преку говори или медиумски известувања, преку извршување на изолирани дејства на насилство во име на екстремистички идеологии или физичко приклучување кон насилни групи. Додека насилниот екстремизам може да се поврзе со која било политичка или верска идеологија, поимот обично се издначува со верско-инспирирано, и особено со насилство кое е со недржавна исламистичка основа. На некој начин, ова истражување паѓа во истата замка, бидејќи посебно се фокусира на шаблоните преку кои одредени поединци се радикализираат преку прифаќање на исламските идеологии инспирирани од салафисти/вахабисти и се приклучуваат на цихадските организации како странски борци во Ирак и Сирија. Меѓутоа, низ целиот процес на истражување експлицитно ги препознаваме, и се обидовме да ги откриеме, заедничките интеракции меѓу исламистичкиот насилен екстремизам и другите форми на политички (на пр. екстремно десничарски, националистички) екстремизам, кои придонесуваат кон нивната заемна радикализација (Arooa, 2018).

Иако екстремистите не е неопходно да учествуваат во насилства, фразата насилен екстремизам се користи во контексти кога екстремистичките гледишта се придружени со оправдување и употреба на екстремно насилство (како злосторства) против оние кои не го делат истото убедување или идеологија. Насилниот екстремизам може да се изрази од поединци или групи, преку говори или медиумски известувања, преку извршување на изолирани дејства на насилство во име на екстремистички идеологии, или физичко приклучување кон насилни групи (Arooa, 2018).

Радикализација

Процес на идеолошка и/или бихевиорална промена во пораст која води кон залагање за поекстремни и потенцијално насилни светогледи и дејства.

Поимот „радикализација“ се однесува на процесот во кој едно лице сè повеќе се залага и поддржува екстремистички идеи. Радикализацијата, вообичаено, не резултира само од едно влијание, туку резултира од сложена мешавина на фактори и динамики. Се работи за концепт што е различно толкуван. Во некои случаи, терминот се користи на начин на кој се сугерира имплицитна врска помеѓу радикални идеи и насилство. Ова е проблематично не само од причина што не сите што имаат радикални (или екстремистички) идеи нема да се впуштат или поддржат насилно дејство, туку и поради фактот што тие имаат право да имаат сопствени идеи – без оглед на нивната природа, а тоа е заштитено во меѓународното право како основно човеково право (OSCE, 2019).

Кумулативно/реципрочна радикализација

Поимите „кумулятивен“ екстремизам и „реципрочна“ радикализација ја изразуваат забелешката дека сегашната политичка поларизација не се случува во вакуум, но сè почесто е одговор на постапките и дискурсот на друга група, на пример десничарските националистички групи. Ова е од големо значење во јавна расправа која е сè уште склона да ги смета радикализмот и екстремизмот како вродени карактеристики на одредена религија (често исламот).

Отпорност (Непогоденост)

Отпноста подразбира свесност за проблемот од разни засегнати страни во една заедница и нивно здружено дејствување против одредена појава. Исто така, го вклучува ставот на заедницата кон таква појава и нивната реакција во пресрет на појавување на дејство на насилен екстремизам или настани перципирани како такви коишто водат кон неговото појавување. Никогаш не е апсолутно својство, туку системска и променлива карактеристика.

Ранливост (Погоденост)

Погодена заедница е онаа врз која влијаеле идеолошките и/или физичките форми на насилен екстремизам, како што се: продорна радикална идеологија, идеолошки мотивирани насилни дејствија, зачестеност/случаи на странски борци кои потекнуваат од заедницата и присуство на чинители кои ја негуваат ранливоста кон насилен екстремизам (Morina et al, 2019).

Како што е истакнато од Холмер и Бауман (2018) „групите на насилен екстремизам често ги приврзуваат нивните агенди кон динамиката на постоечки конфликт и бараат прибежиште и можност во средини кои се лошо управувани и склони кон конфликти. Разбирањето на главните причини и динамиката што им овозможува на таквите групи да процветаат, бара објективна анализа на конфликти и

релевантни алатки за анализа на конфликти. Алатките од макрониво кои ги испитуваат насилните екстремистички организации, без да ги земат предвид нивните односи со друга конфликтна динамика, ризикуваат да поддржат тесно замислени интервенции за справување/превенирање на насилен екстремизам кои немаат влијание и одржливост.“

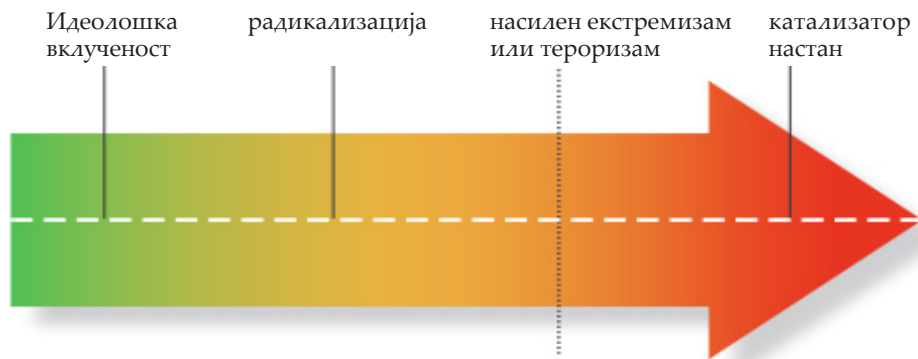
ОБСЕ има посебна и интенционална терминологија за овие концепти: насилен екстремизам и радикализација кои водат кон тероризам. „Радикализација што води кон тероризам“ се однесува на „динамичниот процес во кој едно лице на крајот прифаќа терористичко насилство како възможно, па дури и легитимен курс на дејствување. Иако не мора да значи, ова можеби на крајот ќе го наведе лицето да се заеме за терористички активности, да дејствува во нивна поддршка или да се вклучи во нивно извршување“. (OSCE, 2018).

Постојат многу дефиниции за радикализација, но овој труд е конкретно заинтересиран за процесот со кој поединците се „радикализираат до насилство“. И тоа не на секаков вид насилство, туку на специфичен тип на политичко насилство, имено нелегитимно насилство насочено против цивили и неборци, познато и како тероризам. Како што тврди Шмид, она што генерално се подразбира под радикализација е „индивидуалниот или групниот процес на растечка посветеност за вклучување во акти на политички тероризам“ (Schmid, 2013). Конечно, работната дефиниција за „насилна радикализација“ е дадена од Експертската група за насилна радикализација на Европската комисија која ја дефинира како „социјализација кон екстремизам што се манифестира во тероризам“ (Expert Group, 2008).

Додека насилната радикализација постепено се префрли на врвот на антитерористичката агенда на ЕУ, таа беше придружена со релативно ембрионално разбирање на процесите и меѓусебното влијание на факторите кои придонесуваат за усвојување на радикални идеи и однесување. Терминот „радикализација“ беше внесен во дискусијата за политиката по координираните самоубиствени бомбашки напади во Мадрид (2004) и Лондон (2005) кои беа насочени кон цивилите кои го користеа јавниот транспортен систем и резултираа со 191 и 52 жртви соодветно. Неколку од напаѓачите во двата инциденти беа домашни терористи кои или биле родени или социјализирани во земјата и усвоиле нов идентитет во кој борбите на нивните муслимански татковини одиграле моќна улога во поттикнувањето на гнев против Западот. За властите, наскоро стана приоритет да имаат појасна слика за тоа како младите мажи од муслиманско имигрантско потекло се радикализираа на Запад и биле зафатени од заводливата култура на одметник на насилен цихад (Muro, 2016).

Радикализацијата како процес

За единственото нешто за што експертите за радикализација се согласуваат е дека радикализацијата е процес (Schmid, 2013). Како што е наведено на слика 1, основното разбирање на овој когнитивен процес ќе повлече постепено усвојување на екстремистички идеи и ќе заврши, доколку се заврши, во практиката на насилен екстремизам или тероризам.

Слика бр. 1 Радикализацијата како процес

Слика 1 покажува дека радикализацијата најдобро се гледа како процес на промена, лична и политичка трансформација од една состојба во друга. Да се стане радикализиран е постепен процес кој бара прогресија низ различни состојби и не се случува ниту брзо ниту лесно. Така, едно лице не станува радикално преку ноќ иако влијанието на „катализаторниот настан“ може да го забрза процесот. Настанот на катализаторот е опишан од Quintan Wiktorowicz (2004; 2005) како „когнитивно отворање“ што го прави лицето поприемливо за можноста за нови идеи и погледи на светот. Овој шокантен настан или лична криза ја разнишува сигурноста на поединецот во претходно одржаните верувања, го поттикнува да го преоцени целиот свој живот и да стане отворен за радикална промена на вредностите и однесувањето. Во случајот на терористичките организации ИРА или ЕТА, новите регрути го оправдуваа приклучувањето кон етнонационалистичките терористички групи повикувајќи се на убивање (или мачење) на пријатели и роднини од страна на државата, и затоа може да се претпостави дека тероризмот бил чин на одмазда. Во поново време, постојат докази дека криминалците кои се приклучиле на джихадистичките организации како ИСИС и Ал Каеда сфатиле дека нивното криминално однесување било штетно и дека треба да прекинат со своето минато и да ги надоместат своите „гревови“. Оваа „точка од која нема враќање“ го обезбеди образложението за нивното вртење кон религијата и ја оправда вмешаноста со салафистите следбеници на ултраконзервативната сунитска гранка на исламот.

Настанот-катализатор може да има повеќе форми:

- √ економски (губење работа, блокирана општествена мобилност),
- √ општествени (отуѓување, дискриминација, расизам),
- √ политички (меѓународни конфликти) и
- √ лична (смрт на близок).

Дополнително, постои долга листа на предизвикувачи (вистински или согледани) кои можат да го иницираат прогресивното движење кон насилен екстремизам.

Поттикнувачки фактори на насилниот екстремизам

Најпопуларниот приод, досега, за проучување на појавата на насилниот екстремизам е да се групираат основните причини и поттикнувачки фактори во две главни категории:

- 1) притискачки фактори или структурни услови (пр. сиромаштија, незадоволства, недостаток на пристап до политичките процеси или правдата, долготраен конфликт); и
- 2) привлекувачки фактори или директни двигатели како што се идеолошки повик или финансиски и социјални придобивки од приклучувањето кон насилна група.

На микрониво, сегашната агенда на истражување на насилниот екстремизам има тенденции да се фокусира на индивидуалните особини на радикализираните млади, на пример, преку истражување на улогата на когнитивните склоности во формирањето на маладаптивни, високоризични начини на размислување (Allan et al. 2015; Dandurand 2015). Објаснувањата на макрониво за структурните причини на насилниот екстремизам се во изобилие. Најчесто цитираните основни причини на насилниот екстремизам опфаќаат политичко угнетување, општествено исклучување, државна репресија, релативна депривација, сиромаштија и глобализација (Dandurand 2015, Desta 2016). Овие структурални објасненија означуваат поместување од препишување на насилниот екстремизам само или првенствено на верските убедувања. Научниците исто така ја истакнуваат улогата на формирањето на идентитетот како движечка сила за процесите на радикализација (Schmitt 2017; Search for Common Ground 2017), и идентификуваат други двигатели како што се родови улоги и чест (Atran 2006). Исто така истражувана е улогата на образованието, каде што дисфункционалните образовни системи не им овозможуваат на поединците критички да се ангажираат со предочената информација – посебно меѓу малцинските популации. Недостатокот на соодветно верско образование може понатаму да ги поттикне поединците да бараат поедноставена „вистина“ – да се исполнуваат со верски индоктринации за исламот (или други системи

на верување) – која му овозможува простор на екстремистичкиот наратив да дејствува.

Форми и манифестирање

Радикализацијата која води кон насилство не е нова појава. Таа може да има различни форми во зависност од контекстот и временскиот период и може да биде поврзана со различни причини или идеологии. Во минатиот век, многу земји страдаа од насилство од различни форми, вклучувајќи, меѓу другото, урбано насилство, појава на насилна супкултура, десно и левичарско екстремистичко насилство, националистичко и религиозно мотивирано насилство. Следниве описи се засноваат на Извештајот на Центарот за спречување на радикализација која води до насилство (2018).

Десничарското екстремистичко насилство е форма на насилна радикализација поврзана со фашизмот, расизмот, врховизмот и ултранационализмот. Оваа форма на радикализација што води до насилство се карактеризира со насилна одбрана на расен, етнички или псевдонационален идентитет, а исто така е поврзана со радикално непријателство кон државните власти, малцинствата, имигрантите и/или левичарските политички групи.

Левичарското екстремистичко насилство е форма на радикализација што води кон насилство што се фокусира првенствено на антикапиталистичките барања и повикува на трансформација на политичките системи кои се сметаат за одговорни за производство на социјални нееднакости, и кои на крајот може да користат насилни средства за да ја унапредат својата кауза. Оваа категорија вклучува анархистички, маоистички, троцкистички и марксистичко-ленинистички групи кои користат насилство за да се залагаат за својата кауза.

Политичко-религиозното екстремистичко насилство е форма на радикализација што доведува до насилство поврзано со политичко толкување на религијата и одбрана, со насилни средства, на верски идентитет за кој се смета дека е нападнат (преку меѓународни конфликти, надворешна политика, социјални дебати итн.).

Екстремистичкото насилство на едно прашање во суштина е форма на насилна радикализација мотивирана од единствено и специфично прашање. Оваа категорија ги вклучува следните групи доколку користат насилство: радикални групи за заштита на животната средина или правата на животните, движења против глобализацијата, екстремисти против абортусот, насилство поврзано со спорт, одредени антитранс и антифеминистички движења и ултраиндивидуалистички или независни екстремистички движења кои користат насилство за да ги промовираат своите каузи. Убијците чии мотиви се делумно или целосно идеолошки може исто така спаѓаат во оваа категорија.

Опсегот на насилни дејства и манифестации кои произлегуваат од радикализацијата што доведува до насилство може да варира од вербално насилство до терористички напади, вклучувајќи пожари и оштетување на јавни добра, насилни собири, физичка агресија, активности од типот на мафија и убиства. Некои форми на насилство (на пр. вербално насилство) може да бидат почетна фаза и да поттикнат други потешки и опасни форми (на пр. физичко насилство или убиства) (Glaser, 2017).

Траектории и чекори на радикализација кои водат кон насилство

Иако постојат различни индивидуални траектории и патеки кон радикализација што водат до насилство, можно е да се идентификуваат шест чекори низ кои можат да поминат младите додека се подложени на процесот на насилна радикализација. Патеките на секој човек може да бидат сосема различни, а премините од една до друга можеби не се толку јасни, но овие шест чекори помагаат да се разберат некои од личните патишта кон формирање на радикални верувања и свртување кон насилни акти зошто поединци може да се вклучат или да се одделат во процесот на радикализација. Важно е да се нагласи дека не сите поединци кои поминуваат преку првите фази го достигнуваат нивото на насилна радикализација. Исто така, можно е да се движите помеѓу „чекорите“ и да се оди напред-назад во овој модел. Моделот Могадам (Moghaddam 2005, International Centre for the Prevention of Crime 2015) има за цел да покаже дека радикализацијата што води кон насилство е резултат на многу поголеми процеси во општеството. Не ги опфаќа сите можни форми на насилство – наместо тоа, ги опфаќа важните делови од процесите на радикализација кои водат кон насилство.

Траекториите на радикализација што доведува до насилство се артикулирани во овој модел околу следните шест чекори, засновани на метафора на качување по скали до катови на зголемено прифаќање на насилството, и може да помогне во подобро објаснување во која фаза на насилна радикализација се наоѓа лицето како и кои интервенции да бидат соодветни на секое ниво.

Приземје: Психолошка интерпретација на материјалните и социјалните услови

- Субјективна перцепција на лишеност, неправда, социјална неподвижност.
- Закани за идентитетот.
- Влијание на медиумите кои шират чувство на неправда.

Прв кат: Предвидени опции против нефер третман

Овие опции се:

- перцепција за недостаток или ограничени можности за социјална мобилност и алтернативни начини за подобрување на состојбата,
- перцепција на правните постапки како неправедни и пристрасни.

Овие опции генерираат чувство на неправда и нелегитимност на важечкиот нормативен систем. На тој начин, почувствуваната агресија се проектира кон другиот, кој се смета за одговорен за проблемите, со што се овозможува преминот на вториот кат.

Втор кат: Агресија

Вториот кат се карактеризира со поместување на агресијата, која во оваа фаза е вербална и физичка. Ова се рефлектира со директна или индиректна поддршка на групи или организации кои се залагаат и промовираат визија за „ние против нив“.

Трет кат: Морална посветеност

Тоа е чекор каде насилната група или организација се чини дека го поддржува процесот на ангажирање преку убедување и оправдување на средствата за да се постигне идеално општество. Таа користи тактика на изолација, припадност, доверливост и страв.

Овие организации се позиционирани на две нивоа:

- макрониво, како единствена опција за промена на светот или реформирање на општеството;
- микрониво, како засолниште за револтираните, незадоволните, маргинализираните и другите луѓе кои се наоѓаат во слични ситуации.

Четврти кат: Категорично размислување и легитимност на насилната група или организација – Регрутирање

- Влегување во насилната група или организација и почеток на „тајната“ интрасоцијализација.
- Групата го промовира дихотомното размислување „ние против нив“ и ја зголемува изолацијата.

Петти кат: Насилниот чин и механизмите на инхибиција

Ова е оперативна фаза, каде што поединци се опремени да вршат насилни дејствија. Тие ги добиваат потребните ресурси за да ги спречат механизмите кои спречуваат преземање насилни дејствија:

- социјална категоризација, која се користи за идентификување на целта и на непријателот,
- влошување на разликите помеѓу интрагрупата и дополнителната група,
- спречување на каков било механизам на инхибиција (Garcia, Pasic, 2018).

По анализата на облиците и манифестациите на радикализација што доведуваат до насилство, факторите кои влијаат и траекториите, може да се заклучи дека не постои апсолутно јасна причинско-последична врска на радикализацијата, туку тоа е сложен процес кој е различен за секој случај.

Бидејќи причинско-последичната врска може да се протолкува различно, терминот и логиката на „превенција“ се проблематични од гледна точка на општествените науки. Во оваа смисла, „превенцијата“ во ова истражување попрецизно би значело „адресирање на радикализацијата пред таа да стане насилна“, наместо „да се избегне“ или „да се осигура дека тоа нема да се случи“ (Garcia, Pasic, 2018).

Превенција на насилен екстремизам и рана детекција на радикализација

Ова е долгорочен процес кој вклучува различни актери на различно ниво, почнувајќи од заедницата до меѓународните партнери и креатори на политики. Бидејќи оваа активност бара пристап од повеќе засегнати страни, важно е да се разберат различните стратегии и пристапи кои се развиени за одредени области, регионални, национални итн.

Владата на Северна Македонија формираше комитет кој ќе се занимава со ова прашање заедно со стратегија која подоцна ќе биде наречена „Национална стратегија за спречување на насилен екстремизам“ и акционен план кој предвидува како различните актери и засегнати страни ќе бидат вклучени во развојот на таквите активности. Националната стратегија на Северна Македонија за спречување на насилен екстремизам дава единствен фокус на превентивните активности и дефинира четири стратешки приоритети:

1. Да се превенираат тековите на странски терористички борци и милитанти и коренитите причини за радикализација и екстремизам;

Цели:

√ Зајакнати институционални капацитети

√ Подигнување на јавната свест

√ Силна и отпорна заедница

√ Спречување на радикализација преку интернет.

2. Да се заштитат граѓаните, нивниот имот, клучната и критичната инфраструктура од јасни и присутни, како и потенцијални и ратечки закани;

Цели:

√ Проактивни институции во контекст на заштита на основните вредности, човековите права и слободи,

√ Зголемување на довербата кај релевантните институции и граѓаните за заштита од радикализација и насилен екстремизам.

3. Да се гонат/извршуваат закани од насилен екстремизам и тероризам во нивниот корен, во безбедните засолништа и местата каде претставуваат јасна опасност за граѓаните и инфраструктурата;

тие закани правосудно да се гонат активно, но фер и транспарентно, како и конзистентно со владеењето на правото;

Цел:

√ Воспоставување сет на мерки за рано откривање на радикализација.

4. ДА се одговори активно, агресивно, но секогаш на начини што се транспарентни и конзистентни со владеењето на правото, во духот на солидарноста и на начини што ги минимизираат последиците од терористички напад, преку подобрување на способностите на институциите да се справуваат со состојбата по напад, координација на одговорот и на потребите на жртвите (National strategy of the Republic of Macedonia for countering violent extremism (2018-2022)).

Цели:

√ Дерадикализација,

√ Реинтеграција преку ресоцијализација и рехабилитација,

√ Координација и соработка.

Заклучок

Спречувањето на тероризмот преку справување со радикализацијата и насилниот екстремизам стана глобална карактеристика на националните стратегии, што резултира со развој на многу политики и практики насочени кон спротивставување и спречување на насилниот екстремизам.

Овие пристапи на мека моќ имаат за цел да интервенираат пред да се случи насилство и дадоа повод за нов речник: „спречување на насилен екстремизам“, „спротивставување на насилниот екстремизам“ и „спречување на радикализација до насилен екстремизам“.

Како што е наведено во овој труд, иако процесите на радикализација, идеологијата на насилниот екстремизам и чинот на тероризам имаат меѓусебно зависни односи, тие се всушност три различни поими кои мора јасно да се разберат.

Иако актите на терор не се исклучиво производ на процесот на радикализација, разбирањето на корелацијата е суштествена за успешно спротивставување на насилниот екстремизам.

Литература

- Allan, H at all. (2015). *Drivers of Violent Extremism: Hypotheses and Literature Review*. London: Royal United Services Institute.
- Aroua, A. (2018). *Addressing Extremism and Violence. The Importance of Terminology*. Geneva: The Cordoba Foundation of Geneva. Available at: https://www.cordoue.ch/images/pdf/Papers/CFG_ConflictTransformationPerspective.pdf [Accessed 16 April 2022].
- Atran, S. (2006). The Moral Logic and Growth of Suicide Terrorism, *The Washington Quarterly*, 29(2).
- Centre for the Prevention of Radicalization Leading to Violence (2018). *Types of Radicalization*. Available at: <https://info-radical.org/en/radicalization/types-of-radicalization>. [Accessed 12 March 2022].
- Dandurand, Y. (2015). Social Inclusion Programmes for Youth and the Prevention of Violent Extremism, in: Marco Lombardi et al. (eds.). *Countering Radicalisation and Violent Extremism Among Youth to Prevent Terrorism*. Amsterdam: IOS Press.
- Desta, T. A. (2016). *Preventing violent extremism: A new paradigm or evolving approach?* Bern: Swisspeace. Available at: <http://www.swisspeace.ch/apropos/preventing-violent-extremism-new-paradigm-evolving-approach/>. [Accessed 25 February 2022].
- Engjellushe, M at all. (2019). *Community Perspectives on Preventing Violent Extremism Lessons learned from the Western Balkans*. Research Report. Available at: https://www.berghof-foundation.org/fileadmin/redaktion/Publications/Other_Resources/WB_PVE/CTR_PVE_WesternBalkans_Research_Report.pdf [Accessed 12 March 2022].
- European Commission's Expert Group on Violent Radicalization (2008). *Radicalisation Processes Leading to Acts of Terrorism*. Report. Available at: https://www.clingendael.org/sites/default/files/pdfs/20080500_cscp_report_vries.pdf. [Accessed 12 March 2022].
- GarciaM,Pasic,L.(2018).Youthworkagainstviolentradicalization-Theory,concept and primary prevention in practice, Council of Europe and European Commission, Council of Europe Publishing: Strasbourg Cedex.
- Glaser, M. (2017). "Extremist, militant, radicalised?" in Glaser et al. (Eds.) *Young and Radical. Political Violence During Adolescence*, Deutsches Jugendinstitut: Munchen.
- Government of the Republic of Macedonia. (2018). National Committee for Countering Violent Extremism and Countering Terrorism, *National strategy of the Republic of Macedonia for countering violent extremism (2018-2022)*, Skopje.
- Holmer, G., Baumann P. (2018). *Taking Stock. Analytic Tools for Understanding and Designing C/PVE Programs*. Washington, DC: United States Institute of Peace.

- International Centre for the Prevention of Crime. (2015). Study on “*Preventing Radicalisation: A Systematic Review*”. Available at www.crime-prevention-intl.org/en/publications/publication/article/international-comparative-study-on-prevention-of-radicalisation.html
- Muro, D. (2016). *What does radicalization look like? Four visualizations of socialization into violent Extremism*, Barcelona Centre for International Affairs.
- Moghaddam F.M., (2005), The Staircase to Terrorism. A Psychological Interpretation, *American Psychologist*, Vol 60(2), Feb-Mar 2005, 161-169 . Available at <http://fathalimoghaddam.com/wp-content/uploads/2013/10/1256627851.pdf>. [Accessed 10 March 2022].
- OSCE. (2019). *Understanding Referral Mechanisms in Preventing and Countering Violent Extremism and Radicalization That Lead to Terrorism Navigating Challenges and Protecting Human Rights*. A Guidebook for South-Eastern Europe, Transnational Threats Department: Vienna, Austria. Available at: <https://www.osce.org/resources/publications>. [Accessed 16 April 2022].
- OSCE. (2018). *The Role of Civil Society in Preventing and Countering Violent Extremism and Radicalization that Lead to Terrorism*. A Guidebook for South-Eastern Europe. Transnational Threats Department: Vienna, Austria. Available at: <https://www.osce.org/resources/publications>. [Accessed 16 April 2022].
- Schmid, A. P. (2013). *Radicalization, De-Radicalization, Counter-Radicalization: A Conceptual Discussion and Literature Review*. ICCT Research Paper.
- Schmitt, S. (2017). Lessons Learned from Countering Violent Extremism Development Interventions, *Small Wars Journal*. Available at: <http://smallwarsjournal.com/jrn1/art/lessons-learned-from-counter-ing-violent-extremism-development-interventions>. [Accessed 12 May 2022].
- Search for Common Ground (2017). *Transforming Violent Extremism – A Peacebuilder’s Guide*. Available at <https://www.sfcg.org/wp-content/uploads/2017/04/Transforming-Violent-Conflict-1.pdf>. [Accessed 12 March 2022].
- Wiktorowicz, Q. (2004). “Joining the Cause: Al-Muhajiroun and Radical Islam”, *The Roots of Radical Islam*, Department of International Studies, Rhodes College.
- Wiktorowicz, Q. (2005). *Radical Islam Rising: Muslim Extremism in the West*. London: Rowman & Littlefield.